

Dwa kolejne artykuły poświęcone zostały problematyce religijnej: Kościołowi katolickiemu oraz islamowi w Chinach, które opisali Justyna Szczudlik i Włodzimierz Cieciora. Na terenie Chin zamieszkuje ponad 20 milionów wyznawców religii Mahometa. Społeczność ta jest bardzo zróżnicowana pod względem tradycji, podejścia do duchowości i teologii. Autor opisał stosunek władz ChRL wobec grup wyznających tę religię i zwrócił uwagę na ich szczególną sytuację, tak różną od choćby europejskiej.

Kościół katolicki w Chinach z wielu względów przeżywa liczne trudności, jednak jego obecność daje się zauważyć zarówno wśród intelektualistów żyjących w dużych ośrodkach miejskich, jak również mieszkańców wsi. Podziały, szczególnie widoczne po wydarzeniach 1989 r., przeszkodziły w konsolidacji katolicyzmu, jednak zmiana stosunku władzy wobec religii i duchownych sprawia, że relacje te ulegają poprawie. Autorka zwraca uwagę również na istotne uwarunkowania dyplomatyczne.

Pracę zamyka artykuł Mateusza Dawidowskiego, poświęcony problemowi stosunku władz Chin do kwestii korzystania z Internetu i samej kontroli przepływu informacji. Ze względu na olbrzymią liczbę użytkowników, rynek reklam internetowych stanowi zbyt ważną przestrzeń, aby korporacje ryzykowały konflikt z władzami o kwestie wolności wypowiedzi. Chociaż wiele organizacji, w tym wspomniana w artykule Reporterzy bez Granic, krytykują

łamanie wolności słowa, wciąż istnieją duże ograniczenia w tym zakresie. Artykuł jest uzupełniony interesującymi zdjęciami i skanami z wyszukiwarek takich jak Yahoo czy Google.

Zbiór artykułów poświęconych obrazowi współczesnych Chin stanowi bardzo wartościowy zestaw publikacji, które dostarczają szeroki zakres wiedzy na tematy, które w przestrzeni polskiej nauki nie zostały jeszcze w wystarczający sposób zbadane i opisane. Interdyscyplinarny charakter książki jest jej niewątpliwym atutem i sprawia, że można ją polecić szerokiemu spektrum czytelników. To jedno z najciekawszych opracowań poświęconych Chinom, jakie ukazało się w ciągu ostatnich lat.

► Jarosław Wojtas

Akmal Holmatowicz Saidow, Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) [Prawoznawstwo porównawcze (podstawowe współczesne systemu prawne)], Институт государства и права РАН Академический правовой университет, Москва, Юристъ 2009, ss. 448.

Spośród wszystkich pozycji powstałych na wschód od granic Unii Europejskiej, traktujących *in sensu stricto* o komparatystyce prawniczej, na czo-

ło wysuwa się niewątpliwie podręcznik wybitnego uzbeckiego prawnika A.H. Saidowa, pt. *Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности)*. Pozycji tej nie należy jednak traktować jako uzbeckiej, ponieważ powstała pod redakcją rosyjskiego prawnika i polityka W.A. Tumanowa. Zwraca uwagę również miejsce wydania tej książki – Moskwa i wydawnictwo – Юристъ.

Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) podzielona jest na dwie części – ogólną i szczególną. Część ogólną zatytułowano: *Вprowadzenie do теории и истории правознавства порównawczego*, natomiast szczególną – *Podstawowe systemy prawne współczesnego świata*. W skład części ogólnej wchodzi siedem tematów podzielonych na poszczególne punkty. Najkrótszy temat (szósty) liczy jedynie dwa punkty, a najdłuższy (trzeci) aż siedem. Inaczej niż część ogólna zbudowana jest część szczególna. Autor podzielił ją na sześć rozdziałów, w skład których wchodzi tematów w liczbie piętnastu. Zaprezentowana powyżej konstrukcja pracy jest charakterystyczna dla podręczników wydawanych na obszarze byłego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

W temacie pierwszym części ogólnej, noszącym tytuł *Пrawoznavstwo porównawcze: metoda, nauka, dyscyplina naukowa*, autor wprowadza czytelnika w świat podstawowych pojęć związanych z komparatystyką prawa

oraz eksplikuje najważniejsze problemy dogmatyczne z nią związane.

Rozpoczyna on od próby odpowiedzi na podstawowe pytanie, a mianowicie „czym jest prawoznavstwo porównawcze?”. Autor dokonuje w ten sposób, jak sam to podkreśla, określenia prawoznavstwa porównawczego, które według niego nie jest jedną ze szkół ogólnej teorii prawa, lecz czymś w rodzaju międzynarodowego ruchu naukowego mającego na celu prowadzenie samodzielnych badań w zakresie prawa (s. 19). Dalej A.H. Saidow tłumaczy, że termin „prawoznavstwo porównawcze” należy rozumieć jako metodę, naukę i dyscyplinę naukową. Niezmiernie istotnym fragmentem tematu pierwszego jest analiza samego terminu „prawoznavstwo porównawcze”. Autor podkreśla, że w różnych państwach jest ono rozmaicie rozumiane, na przykład we Francji używa się zwrotu *droit compare*, w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych Ameryki *Comparative Law – Law Comparison – Comparative Jurisprudence*, a w Niemczech *Rechtsvergleichung – vergleichende Rechtslehre – vergleichende Rechtswissenschaft*. Terminy te w wymienionych państwach nie są jednoznaczne. Autor „stoi w opozycji wobec terminu komparatystyka i uważa, że najwłaściwszym terminem na jej oznaczenie jest właśnie prawoznavstwo porównawcze” (s. 20)¹. Dalej A.H.

¹ Odmienny pogląd reprezentuje krajowy znawca tematu R.A. Tokarczyk. Twierdzi on, że właściwszym terminem

Saidow opisuje proces powstawania prawoznawstwa porównawczego jako dyscypliny naukowej, jego przedmiot i znaczenie oraz na koniec jeszcze raz powraca do aspektu prawoznawstwa porównawczego jako nauki i dyscypliny naukowej.

Temat drugi stanowi o metodologii prawoznawstwa porównawczego. Autor rozpoczyna od pojęcia i znaczenia komparatystyki. Następnie przechodzi do szczegółowego opisu metod i sposobów badań w zakresie porównywania systemów prawnych. Wymienia i obszernie eksplikuje komparatystykę synchroniczną i diachroniczną, zewnętrzną i wewnętrzną, mikro- i makrokomparatystykę oraz tzw. porównanie normatywne i funkcjonalne. Niezmiernie interesującym fragmentem tego tematu jest punkt poświęcony różnego rodzaju metodom porównania w zależności od przedmiotu badań komparatystycznych. A.H. Saidow podkreśla, że istnieją trzy poziomy porównywania. Pierwszy, najniższy zdaniem autora, poziom polega na porównywaniu samych norm prawnych. Jest to najprostszy sposób stosowany przez komparatystów. Drugi, inaczej średni poziom porównywania, dotyczy już konkretnych instytucji i gałęzi prawa. Jest to tzw. komparatystyka instytucjonalna bądź gałęziowa, której towarzyszą również badania natury hi-

storycznej i społecznej. Ostatni, trzeci i zarazem najwyższy poziom komparatystyki to porównywanie całych systemów prawnych ze względu na ich genezę, rozwój, funkcjonowanie, rządzące nimi zasady. Jest to najgłębszy i najbardziej wartościowy sposób porównywania (s. 46).

Kolejny, trzeci temat dotyczy historii komparatystyki prawniczej. Warto zwrócić uwagę na umiejscowienie tego tematu w ramach opisywanej pracy. Znajduje się on nie na samym początku książki, lecz dopiero po omówieniu podstawowych zagadnień dotyczących komparatystyki prawniczej. Jest to zaleta tej pozycji, pozwalająca czytelnikowi najpierw zrozumieć zawłości terminologiczne i metodologiczne prawoznawstwa porównawczego, a dopiero później przejść do kwestii jego rozwoju dziejowego. Aspekty historyczne zawarte w tym temacie dotyczą historyczno-filozoficznego kierunku w komparatystyce niemieckiej, francuskiej szkoły prawa porównawczego oraz komparatystyki prawniczej w Rosji, Anglii i Stanach Zjednoczonych Ameryki. Dalej autor opisuje prawoznawstwo porównawcze w pierwszej i drugiej połowie XX w. oraz kształtowanie się sowieckiej komparatystyki prawniczej.

Temat czwarty to opis funkcji komparatystyki prawniczej. A.H. Saidow wymienia funkcję naukową, edukacyjną i praktyczną prawa porównawczego. Temat ten zamyka punktem, w którym traktuje o międzynarodowej unifikacji

---

jest właśnie komparatystyka, a nie prawoznawstwo porównawcze; R.A. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Kraków–Lublin 1997, s. 21 i n.

prawa. Jest to bodaj najbardziej doniosła część tego tematu. Autor podkreśla, że idea międzynarodowej unifikacji prawa jak na razie najpełniej została urzeczywistniona w postaci konwencji międzynarodowych, jednak do pełnej jego unifikacji jest jeszcze bardzo daleka droga, o ile jest to w ogóle możliwe. Idea międzynarodowej unifikacji prawa napotyka na liczne przeciwności i trudności. Czynnikiem sprzeciwiającym się są zwłaszcza państwa, które w unifikacji prawa o zasięgu międzynarodowym upatrują zamach na swoją suwerenność. Nie są zwolennikami międzynarodowej kodyfikacji prawa również poszczególne społeczeństwa i narody, które z różnych powodów nie ufają skuteczności norm pochodzenia zagranicznego czy też międzynarodowego pojmowanego *en bloc*. Niezmiernie często anglosascy prawnicy występują przeciwko wykorzystaniu norm pochodzenia romańskiego czy romańsko-germańskiego. Jako argument popierający tę tezę autor przywołuje fakt niepodpisania przez państwa *Common Law* konwencji genewskiej z 1930 r. unifikującej prawo wekslowe (s. 106).

Temat piąty dotyczy klasyfikacji podstawowych systemów prawnych współczesnego świata. A.H. Saidow rozpoczyna od opisu prawnej mapy świata jako podstawowego przedmiotu badawczego komparatystyki. Następnie przechodzi do omówienia pojęcia systemu prawnego, który określa jako podstawowe pojęcie prawoznawstwa porównawczego. W dalszej części rozważań przechodzi do eksplikacji ter-

minu rodzina prawa, który określa jako specyficzną kategorię prawoznawstwa porównawczego. Kolejne wywody dotyczą wielopłaszczyznowego określenia prawnej mapy świata, kryteriów klasyfikacji systemów prawnych i kształcenia o rodzinach prawnych, czyli aspektów dydaktycznych (s. 125).

Temat szósty zatytułowany *Prawoznawstwo porównawcze i prawo międzynarodowe* dotyczy punktów stycznych pomiędzy komparatystyką prawniczą a prawem międzynarodowym publicznym i prywatnym. Temat ten, mimo że objętościowo krótki, ma ogromne znaczenie dla zrozumienia problematyki prawno-porównawczej i międzynarodowej. Autor podkreśla, że badania komparatystyczne przynoszą prawu międzynarodowemu podwójną korzyść. Po pierwsze, wzbogacają zasób metod badawczych stosowanych przez prawników internacjonalistów, a po drugie poszerzają samą jego zawartość merytoryczną. Co ważniejsze, A.H. Saidow odnotowuje, że o ile każde z państw posiada własne, partykularne interesy, o tyle istotne jest studiowanie praw obcych celem urzeczywistnienia tychże interesów (s. 131). Jeśli chodzi natomiast o prawo międzynarodowe prywatne, to rola komparatystyki jest tu o wiele ważniejsza niż w przypadku prawa międzynarodowego publicznego. Autor pisze, że aby wiedzieć, jaką normę zastosować, należy najpierw porównać dwa lub więcej systemów prawnych.

W temacie siódmym jest mowa o prawoznawstwie porównawczym

i prawie europejskim. Autor w oryginalny sposób tłumaczy powstawanie prawa europejskiego. Opisuje jego wartość normatywną. Osobno traktuje o prawie Rady Europy i europejskiej przestrzeni prawnej. Temat ten kończy część ogólną podręcznika.

Część szczególną rozpoczyna rozdział pierwszy zatytułowany *Rodzina prawa romańsko-germańskiego*, który składa się z czterech tematów.

W pierwszym z nich w sposób ogólny scharakteryzowano rodzinę prawa romańsko-germańskiego od strony pojęcia, struktury, źródeł, kształtowania się na przestrzeni dziejów i rozprzestrzeniania w świecie. Na koniec wyodrębniono i szerzej opisano grupę prawa francuskiego i germańskiego (s. 170).

Temat dziewiąty poświęcony jest systemom prawnym państw skandynawskich. A.H. Saidow podejmuje tematykę umieszczenia prawa skandynawskiego na prawnej mapie świata, historycznego rozwoju systemów prawnych Szwecji, Norwegii, Finlandii, Danii i Islandii. Opisuje również proces unifikacji i harmonizacji prawa w tym rejonie świata oraz jego źródła. Niezmiernie ciekawym fragmentem tego tematu jest jego punkt czwarty, stanowiący o szczególnych rozwiązaniach prawnych charakterystycznych dla państw skandynawskich. Wynikają one z historii tych organizmów politycznych. I tak ich systemy prawne dzieli się na dwie grupy. Do pierwszej zalicza się Danię, Norwęgę i Islandię, których prawo rozwijało się w oparciu o wzorce

duńskie i norweskie. Do drugiej grupy należą Szwecja i Finlandia rozwijające się w oparciu o prawo szwedzkie. Finlandia nie wytworzyła bowiem, aż do 1918 r. żadnych właściwych tylko dla siebie norm. Po dzień dzisiejszy prawo szwedzkie stanowi punkt odniesienia dla legislatury fińskiej. Oczywiście zauważa się przenikanie idei prawnych obu tych grup. Wpływają na to następujące czynniki: sięgające wczesnego średniowiecza wzajemne bliskie stosunki i więzi etniczne pomiędzy państwami skandynawskimi, brak wpływu prawa rzymskiego, nieobecność kodeksów systematyzujących poszczególne gałęzie prawa, trwający już od ponad stu lat proces unifikacji prawa państw skandynawskich. Przeprowadzenie pobieżnej analizy współczesnego systemu prawa skandynawskiego może prowadzić do wniosku, że system ten należy do rodziny prawa *Common Law* nazywanej też prawem powszechnym. Nic bardziej mylnego. Sądy w państwach skandynawskich nie mogą tworzyć prawa tak, jak to się dzieje w krajach anglosaskich. Autor zauważa, że współczesne prawo skandynawskie nie jest wolne od wpływów rzymsko-germańskiego systemu prawa. Materializuje się to w organizacji studiów prawniczych, które są zbieżne z odpowiednikami niemieckimi, włoskimi czy polskimi (s. 185).

Temat dziesiąty dotyczy prawnych systemów Ameryki Łacińskiej. Opisane są tu: formowanie się systemów prawnych państw Ameryki Łacińskiej, kodyfikacja i źródła prawa południowo-

amerykańskiego, i tak samo jak w przypadku tematu poprzedniego – oryginalne, szczególne rozwiązania prawa latynoamerykańskiego.

Ostatni z tematów tego rozdziału dotyczy systemu prawnego Japonii. Składa się on z trzech punktów, w których opisano powstanie nowoczesnego prawa japońskiego jako efektu tzw. westernizacji tego prawa i powojenny rozwój systemu prawnego Kraju Kwitnącej Wiśni na tle wpływu prawa amerykańskiego. Ostatni, trzeci punkt dotyczy problematyki pojmowania prawa przez Japończyków i fenomenu „Żywego Prawa” (s. 206).

Rozdział drugi stanowi o prawie socjalistycznym. Prawo to jest w nim potraktowane jako szczególny historyczny typ prawa. Autor opisał tu powstanie i szczególne rozwiązania tego prawa, następnie przeszedł do prawa sowieckiego i europejskich systemów prawa doby socjalizmu. Na koniec opisał prawo azjatyckich państw socjalistycznych, Kuby oraz perspektywy rozwoju tego anachronicznego już dzisiaj prawa.

Rozdział trzeci dotyczy rodziny prawa *Common Law*. Podzielony on został na trzy tematy, spośród których pierwszy stanowi o systemie prawnym Anglii, kolejny o porządku jurydycznym Stanów Zjednoczonych Ameryki, a ostatni, trzeci – o prawie Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Prawo angielskie opisane jest w następującym porządku: formowanie się prawa, prawo precedensowe, struktura, źródła i podstawowe grupy prawa angielskiego, cechy charakterystycz-

ne tego prawa, system prawny Szkocji. Prawo Stanów Zjednoczonych Ameryki potraktowano od strony formowania się tego prawa, wy tłumaczenia podstawowych kategorii systemu prawa tego państwa, źródeł prawa, szczególnych rozwiązań jurydycznych i współczesnych tendencji rozwojowych tego prawa. W ramach opisu systemów prawnych państw Brytyjskiej Wspólnoty Narodów autor zwrócił szczególną uwagę na geograficzne rozprzestrzenianie się angielskiej odmiany *Common Law*, klasyfikację narodowych systemów prawnych państw należących do tej organizacji międzynarodowej, prawo precedensowe i prawne dziedzictwo tych krajów. Na koniec autor dogłębnie przeanalizował szczególne rozwiązania w prawie kanadyjskim, australijskim i nowozelandzkim, wzajemne stosunki pomiędzy prawem angielskim a miejscowym prawem zwyczajowym, a także nie omieszkał wspomnieć o źródłach prawa i systemie wymiaru sprawiedliwości członków Wspólnoty Brytyjskiej.

Rozdział czwarty poświęcony jest rodzinom prawa religijnego i tradycyjnego. W jego ramach ujęto rodzinę prawa muzułmańskiego, hinduskiego, państw Dalekiego Wschodu i Afryki.

A.H. Saidow opisuje pojęcie i proces rozprzestrzeniania się prawa muzułmańskiego, *mazhaby*, czyli szyickie i sunnickie szkoły prawa koranicznego i źródła tego prawa, oraz wiodące poglądy w zakresie *szariatu*. W podsumowaniu tego tematu znajduje się charakterystyka współczesnego prawa islamu.

W temacie siedemnastym zawarte są informacje o oryginalnych, charakterystycznych tylko dla niego, rozwiązaniach prawa hinduskiego, wpływu prawa angielskiego na system prawny Indii oraz współczesnego prawa tego państwa.

Systemy prawne państw Dalekiego Wschodu scharakteryzowane są w ramach tematu osiemnastego. Przybliżono w nim ogólne wiadomości na temat prawa tych państw, szeroko opisano prawo Starożytnych Chin, dalekowschodnią koncepcję prawa oraz prawo Chińskiej Republiki Ludowej.

Temat dziewiętnasty dotyczy rodziny prawa afrykańskiego. A.H. Saidow opisał w nim formowanie się tego prawa, tradycyjne prawo zwyczajowe Afryki, wpływ podstawowych znanych we współczesnym świecie rodzin prawa na zwyczajowe prawo afrykańskie. W rozważaniach końcowych potraktowano o współczesnych systemach prawnych Afryki.

Rozdział piąty należy do jednego z bardziej interesujących fragmentów tej pozycji. Dotyczy on mieszanych systemów prawnych. Na samym jego początku autor tłumaczy samo pojęcie „mieszanych systemów prawnych”. Według niego są to systemy juredyczne obecne w państwach bądź w innych organizmach politycznych niemających tego statusu, nawet na określonych terytoriach czy w obrębie danych grup społecznych czy religijnych, gdzie przenikają się różne porządki prawne (s. 346). Taka sytuacja zachodzi w wymienia-

nych przez A.H. Saidowa – kanadyjskiej prowincji Quebec, amerykańskim stanie Luizjana, w Izraelu, Republice Południowej Afryki. Oprócz nich istnieją jeszcze inne pomniejsze mieszane systemy prawa.

Rozdział szósty zatytułowany *Prawoznawstwo porównawcze i narodowe systemy prawne* mówi o systemie prawnym Rosji i Uzbekistanu w ujęciu historii rozwoju prawa rosyjskiego, podstawowych etapów ewolucji systemu prawnego Federacji Rosyjskiej, źródeł prawa rosyjskiego, Konstytucji Federacji Rosyjskiej, tendencji rozwojowych ustawodawstwa współczesnej Rosji, historii prawa uzbeckiego jako wypadkowej pluralizmu tradycji prawnych na tamtym obszarze, współczesnego prawa Uzbekistanu, tradycji *szariatu*, Konstytucji Republiki Uzbekistanu, tworzenia nowego systemu prawnego w Uzbekistanie. Rozdział ten zamyka komparatystryka systemu prawnego Uzbekistanu i prawa międzynarodowego. Warto poświęcić nieco uwagi temu fragmentowi. A.H. Saidow podkreśla, że system prawny dowolnego państwa musi być rozpatrywany w związku z systemami prawnymi innych państw i prawem międzynarodowym. Jest to tzw. „prawniczy trójkąt”, na planie którego współistnieją, zderzają się i wzajemnie na siebie oddziałują różnego rodzaju kompleksy norm prawnych. Konstytucja Uzbekistanu, pisze dalej autor, pozostawia prawu międzynarodowemu bardzo ważne miejsce w systemie prawnym tego państwa. Chodzi tu głównie o uprawnienia

Sądu Konstytucyjnego Uzbekistanu. Zgodnie bowiem z artykułem 109 Konstytucji Uzbekistanu Sąd Konstytucyjny tego państwa decyduje o zgodności umów międzynarodowych z Konstytucją. Powszechnie przyjęte zasady prawa międzynarodowego i jego normy w praktyce Sądu Konstytucyjnego są ważnymi kryteriami w ocenie zgodności z Ustawą Zasadniczą Uzbekistanu aktów prawnych niższego rzędu.

Co więcej, autor odnotowuje, że prowadzone są intensywne prace nad udoskonaleniem uzbeckiego prawa z czym wiąże się konieczność wykorzystywania metod badawczych z zakresu prawa międzynarodowego i wewnętrznego. Aktualnie każda gałąź prawa wewnętrznego jest związana z prawem międzynarodowym. W prawie konstytucyjnym są to konstytucyjne podstawy polityki zagranicznej, kompetencje wyższych organów władzy w zakresie stosunków międzynarodowych, przyznawanie obywatelstwa, praw i swobód. W prawie cywilnym materialnym i proceduralnym, a także w prawie rodzinnym normy międzynarodowego charakteru ujawniają się w sytuacjach udzielenia pomocy prawnej w sprawach cywilnych i rodzinnych, udoskonalenia międzynarodowych stosunków gospodarczych. W prawie karnym materialnym i proceduralnym normy prawa międzypaństwowego wykorzystuje się w przygotowywaniu zakrojonych na szeroką skalę metod walki z przestępczością zorganizowaną i udzielania pomocy prawnej w sprawach karnych. Porządek konstytucyjny współczesnego

Uzbekistanu nadaje powszechnie przyjętym normom prawa międzynarodowego pierwszeństwo nad normami prawa państwowego. Zdaniem Autora odpowiada to współczesnym tendencjom prawnym państw cywilizowanych.

Dla każdego czytelnika tej publikacji z pewnością niezmiernie interesujący będzie kolejny jej fragment, w którym autor dość dużo uwagi poświęca programowi przedmiotu kursowego pod tym samym tytułem co podręcznik, czyli *Prawoznawstwo porównawcze (podstawowe systemy prawne współczesności)*.

Książkę tę kończy wymienienie i krótki opis najważniejszych międzynarodowych i krajowych ośrodków badawczych zajmujących się prawem porównawczym. Autor wymienia tu Międzynarodowe Stowarzyszenie Nauk Prawnych w Paryżu, Międzynarodową Akademię Prawa Porównawczego w Hadze, Międzynarodowy Wydział Prawa Porównawczego i Francuskie Centrum Prawa Porównawczego w Paryżu.

Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) jest pozycją o niebywałej wartości poznawczej. Wiele prac autorstwa A.H. Saidowa zostało przetłumaczonych na liczne języki europejskie (w tym i język polski). Świadczy to o tym, że wychodzące spod jego pióra podręczniki akademickie są wysoko cenione w środowiskach akademickich. Dlatego też dziwi fakt, że pozycja ta jest w Polsce nieznaną.